

πολιτισμός

■ Του ΧΑΡΗ ΣΤΡΑΤΙΑΔΑΚΗ*

Αναδιφώντας το χθες 73 Το Ρέθυμνο του τρόμου

Ιστορική πραγματικότητα και αοτικοί μύθοι (II)

Μετά από μια μεγάλη παρέκβαση, ξαναγυρίζουμε σήμερα σ' ένα αγαπημένο θέμα του συγγραφέα των «Αναδιφώσεων», εκείνο των δύσκολων ιστορικών στιγμών του Ρεθύμνου. Μέχρι σήμερα έχουμε δει τις έξι μεγάλες πυρκαγιές και εμπρησμούς της πόλης, το μουσουλμανικό και το χριστιανικό νεκροταφείο της, τους χώρους εγκλεισμού των 3.000 αιμαλώτων στρατιωτών μετά τη Μάχη της Κρήτης, την Ortskommandantur, το ναυάγιο της Φαλκονέρα και την πτώση του αεροπλάνου στην Κερατέα, τον φόβο της μείωσης της διαγωγής στο σχολείο, τον τρόπο που σκορπούσαν οι καπουτζίδες φυλάκες των πυλών του Ρεθύμνου αλλά και τα φριχτά σημάδια που άφηναν στους Ρεθεμνιώτες η επιδημία της ευλογιάς, προστάτιδα από τις οποίες θεωρούνταν η Αγία Βαρβάρα.

Όλα αυτά τα παρουσιάσαμε με τη μέθοδο της ιστορικής περιήγησης-ξενάγησης, την οποία έχουμε πραγματοποιήσει δύο φορές μέχρι σήμερα, στους τόπους ακριβώς που τα γεγονότα διαδραματίστηκαν. Τα είχαμε περιλάβει στο εξαντλημένο σήμερα βιβλίο «Το Ρέθυμνο του τρόμου. Ιστορική πραγματικότητα και αστικοί μύθοι», που είχε κυκλοφορήσει από τις «Εκδόσεις Γραφοτεχνική» σε επιμέλεια της Αγγελικής Βλαχοπούλου.

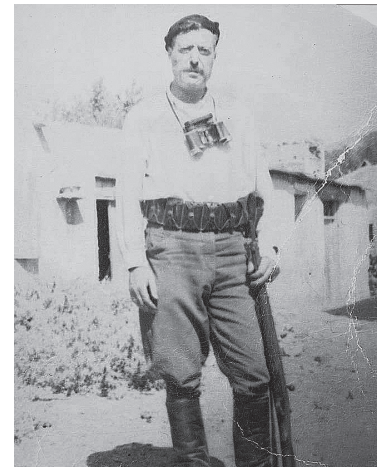
Σήμερα θα συνεχίσουμε με 13 ακόμη «πληγές του Φαραώ» της πόλης μας.

Ο φόβος της κυρίας Χρυσής. Η Χρυσή Αθνασιόδου υπήρξε αριστοχώρα Αρσακιάδα, με μεταπτυχιακές σπουδές στο Διδασκαλείο του Πανεπιστημίου Αθηνών και με ευρεία γλωσσολογία. Ήταν γυναίκα ισχυρού χαρακτήρα, σε σημείο που, εξαιτίας της φιλοβασιλικής πολιτικής της τοποθέτησης, να εξοριστεί από την Κυβέρνηση Βενιζέλου από το Ρέθυμνο στην Αθήνα. Την περίοδο εκείνη διετέλεσε διευθύντρια του Αμαλίου Οικοτροφείου Θηλέων. Διετέλεσε, επί σειρά δεκαετιών, καθηγήτρια και διευθύντρια στο Ανώτερο Παρθεναιόγειο του Ρεθύμνου. Η αυστηρότητά της απέναντι στις μαθήτρες, αλλά και στο εκπαιδευτικό προσωπικό του σχολείου, έχει μείνει ιστορική, ιδιαίτερα σε ό,τι είχε να κάνει με τις σχέσεις των δύο φύλων. Πέθανε ανύπαντρη το έτος 1971, καταλείποντας μια εικόνα φόβου που οπωσδήποτε την αδικεί, αποκρύπτοντας τους αγώνες της για μόρφωση του γυναικείου φύλου και εξύψωση της κοινωνικής της υπόστασης.

Οι ισοπεδωτικοί αναίτιοι βομβαρδισμοί του 1941. Το αναστηλωμένο, μεταπολεμικό, μέγαρο της Εθνικής Τράπεζας στην Παλιά Πόλη συνιστά αιθερώδη μάρτυρα του γεγονότος ότι οι βομβαρδισμοί της Μάχης της Κρήτης υπήρξαν εγκληματικά αναντίστοιχοι με τη στρατιωτική τους στόχευση. Κι αν για τη Φορτέτσα υπήρχε η υποψία ύπαρξης εκεί αντιαεροπορικών πυροβόλων, τίποτα δεν μπορεί να «δικαιολογήσει» τον βομβαρδισμό συνοικιών όπως η Αγία Βαρβάρα και κτηρίων όπως ο Οίκος Παιδείας. Στο καταφύγιο του μεγάρου της Εθνικής Τράπεζας, που βομβαρδίστηκε στις 23.5.1941, καταπλακώθηκαν επιφανείς Ρεθεμνιώτες, μεταξύ των οποίων ο τότε νομάρχης Γεώργιος Τσαγρής και ο διοικητής της Χωροφυλακής Στυλιανός Μανιουδάκης. Σήμερα, μια εντοιχισμένη πλάκα στο αναστηλωμένο κτήριο μνημονεύει το γεγονός, ενώ τα ονόματα των διπλών δρόμων διατηρούν στη συλλογική μνήμη τον αδόκητο τους θάνατο.

Ο τρόμος των εμφυλιοπολεμικών εν ψυχρώ εκτελέσεων. Ο εμφύλιος πόλεμος δεν είχε, συγκριτικά με άλλες περιοχές, πολλούς νεκρούς στο Ρέθυμνο, όμως η τρομοκρατία που επικράτησε ήταν εξίσου εκτεταμένη με εκείνη στην υπόλοιπη Ελλάδα. Στην οδό Τσαγρή, κάτω από το τοξωτό στεγασμένο πέρασμα του δρόμου, τότε κατοικία της οικογένειας Κούνουπα, στεκόμαστε για να μεταφερθούμε νεοερα σε μια εποχή ζόφου: αρχές Γενάρη 1945. Με αφορμή μια γραφομηχανή, με την οποία είχε γραφεί προκήρυξη του ΕΑΜ (συνταγμένη από τον Δ. Βλαντά) και η οποία είχε αποκρυβεί στο πηγάδι της κατοικίας, ένα απόσπασμα παρακρατικών είχε συλλάβει τα αδέρφια Μανόλη και Ανδρέα Κούνουπα. Η γραφομηχανή δεν εντοπίστηκε, επιχειρήθηκε όμως εκτέλεση των αδελφών Κούνουπα λίγο παρακάτω από το σπίτι. Εκείνο που τους έσωσε τελικά ήταν ο φόβος της αναγγελίας των εκτελέσεων των μελών μιας αξιόσεβαστης οικογένειας στους αρχηγούς της παράταξής τους, Ηλία Σκουλά και Χρήστο Τζιφάκη.

Ο θρήνος για τον χαμό του μικρού Στέλιου. Στο στενό τμήμα της οδού Επισκόπου Καστρινογιαννάκη, δίπλα στα ερείπια των Αγίων Αναργύρων, ορθώνεται εγκαταλελειμμένη η κατοικία και το μικροβιολογικό εργαστήριο του Θεοφάνη Κατσάντων. Η ευτυχία της οικογένειάς του, μιας από τις επιφανέστερες του Ρεθύμνου, εξανεμίστηκε τραγικά ένα πρωί Κυριακής, στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Ο μικρός τους Στέλιος είχε πάει, για μια ακόμη φορά, στο στέκι των Ρεθεμνιωτών Ναυτοπροσκόπων. Ως τέτοιο, χρησιμοποιούνταν το παλιότερο σπιτάκι του φαροφύλακα, στον μυχό του βενετσιάνικου λιμανιού. Το παιδί, μαζί με άλλα, περιεργάζονταν ένα περιστρόφο, όταν αυτό εκπυροσοκρότησε και το «άφησε άπνουν». Ο θάνατός του βύθισε στο πένθος όχι μόνο τον γατρό, τη σύζυγό του Ελένη Ριτσάτου και τα άλλα τους παιδιά, Σωτήρη και Γιώργο, αλλά και ολόκληρη τη ρεθεμνιώτικη κοινωνία.

Το μινωικό νεκροταφείο και ο καρφωμένος στο αλεξικέραυνο καναπές. Η πλατεία του μητροπολιτικού ναού έχει μνήμες από πολλές τρομακτικές στιγμές της ιστορίας του Ρεθύμνου. Αυτές ξεκινούν χρονολογικά από τα υστερομινωικά χρόνια, όταν εδώ είχε διαμορφωθεί ένας χώρος εναπόθεσης νεκρών. Προχωρούν στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας, όταν στον ναό και στα περίεργα κτήρια κατέφυγε διωκόμενο το χριστιανικό πλήθος, ιδιαίτερα κατά την επανάσταση του 1821. Φθάνουν, δε, στα νεότερα χρόνια, τόσο με τις νεκρώσιμες ακολουθίες χιλιάδων Ρεθεμνιωτών (μερικών από τους οποίους σε μικρή ηλικία), όσο και με την αποτύπωση της φρίκης των βομβαρδισμών της Μάχης της Κρήτης στην εικόνα του καναπέ που εκτινάχθηκε από το απέναντι σπίτι της οδού Καψάλη και καρφώθηκε στο αλεξικέραυνο του καμπαναριού, σε ύψος δηλαδή μεγαλύτερο των 23 μέτρων!

Αι ημέραι δυνάμεις αμύνονται του πατρίου εδάφους. Το Μουσείο της Ενορίας του Μητροπολιτικού Ναού των Εισοδίων της Θεοτόκου επιφυλάσσει στον επισκέπτη πολλές εκπλήξεις. Μία από αυτές είναι τα τρία ασημένια τάματα με τα συνολικά 33 επιστρατευμένα Ρεθεμνιωτόπουλα του ελληνοϊταλικού πολέμου - ορισμένα από αυτά δεν είχαν την τύχη να επιστρέψουν στη γενέθλια πόλη. Στη θέση του σημερινού οικημάτων του Μουσείου, ήταν οικοδομημένο το μέγαρο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Ρεθύμνης. Το κτήριο κατέρρευσε στους βομβαρδισμούς της Μάχης της Κρήτης, παρασύροντας στα ερείπια του πολύτιμα για την ιστορία του Ρεθύμνου αρχεία. Στην απέναντι πλευρά της πλατείας, μπροστά από το σημερινό φαρμακείο Κούνουπα, είχε διαδραματιστεί η εκτέλεση ενός από τους θεωρούμενους ως δωσίλογους της Γερμανοκατοχής.

Ορμητικά ποτάμια λάσπης. Στη συμβολή των οδών Αρκαδίου και Βάρδα Καλλέργη βρισκόταν η καμάρα της περιόδου της Βενετοκρατίας, που γεφύρωνε τον -υπόγειο, πλέον, σήμερα- χειμάρρο και ονοματοδοτούσε όχι μόνο τον ίδιο αλλά και την ευρύτερη περιοχή ως «Καμαράκι». Ο χειμάρρος προκάλυψε διαχρονικά καταστροφικές πλημμύρες, με μεγαλύτερες εκείνες των ετών 1590 (η χειρότερη όλων, με καταστροφή 80 σπιτιών), 1917, 1920, 1925, 1928, 1984 και 1991. Σήμερα, εγκιβωτισμένος κάτω από τις οδούς Δημοκρατίας και Βάρδα Καλλέργη, φαίνεται να μην απειλεί πια την πόλη, με την κατασκευή έναντι λεκανών ανάσχεσης αλλά και την εκτροπή του στο ύψος της οδού Μοάτσου προς τα ανατολικά και δυτικά της χερσονήσου, επάνω στην οποία η πόλη είναι κτισμένη. Φυσικά, μέχρις αποδείξεως του εναντίου...

Τα νεκροταφεία είναι γεμάτα από αναντικατάστατο! Στο νότιο τμήμα του περιβόλου του τεμένους Καρά Μουσά Πασά, στεκόμαστε μπροστά στα εκθέματα των επιτύμβιων πλακών των μουσουλμάνων Ρεθεμνιωτών, των Remsi της περιόδου της Οθωμανικής κυριαρχίας και της Κρητικής Πολιτείας και θα «διαβάσουμε» σε μερικές από αυτές, με τη βοήθεια της βάσης δεδομένων του Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών, θρηνητικές επιγραφές, όπως: «... Αν αναλογιστείς τα εγκόσμια με φιλοσοφική διάθεση, θα διαπιστώσεις ότι ο θάνατος καθαυτός φανερώνει το μάταιο της ύπαρξής μας. Ο Σιναιέκ Ζαντέ Μπέης το γνώριζε αυτό στη ζωή του... γι' αυτό όλος ο λαός του Ρεθύμνου κλαίει και θρηνεί... Οκτώβριος 1879». Το μάταιο της ύπαρξης, αλλά και την ασέβεια απέναντι στον θάνατο, έρχεται να τονίσει η κατεδάφιση, κατά το ήμισυ, του επιτύμβιου μνημείου του ίδιου του ιδρυτή του τεμένους, ο οποίος διετέλεσε αρχηγός των θαλάσσιων επιχειρήσεων κατάκτησης του Ρεθύμνου, το 1646.

Άκλαυτοι και πολύκλαυτοι νεκροί. Το μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη είναι ένα κενόταφιο, που παραπέμπει στους διαχρονικά πεσόντες σε πολέμους Ρεθεμνιώτες. Τα οστά εκατοντάδων από αυτούς έμειναν άταφα στη Μικρασία το 1922, αλλά και στην Αλβανία το 1940-41, όπως και στην οροσειρά του Γράμμου και Βίτσι στον μεταγενέστερο αδελφοκτόνο εμφύλιο πόλεμο. Το μνημείο κατασκευάστηκε από τον γλύπτη Δ. Περράκη και στήθηκε στη διαμορφούμενη, τότε, πλατεία, το έτος 1930, στα πλαίσια του εορτασμού για την εκατονταετηρίδα της ελληνικής παλιγγενεσίας - η οποία, το έτος εκείνο, συνδυάστηκε με την επέτειο της Αρκαδικής εθελουσίας. Σε αντίθεση, όμως, με τους άκλαυτους νεκρούς του Μνημείου, πολύκλαυτοι υπήρξαν εκείνοι του αυτοκινητιστικού δυστυχήματος τη δεκαετία του 1950, όταν λεωφορείο του ΚΤΕΛ της επαρχίας Αμαρίου, η αφετηρία του οποίου βρισκόταν στην πλατεία, κατέπεσε στα Πρασάνα φαράγγι.

Το κούρσο του Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσα. Ήταν το έτος 1538, όταν ο Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσα (Barbaros Hayreddin Paşa) επεχείρησε να καταλάβει το Ρέθυμνο, χωρίς τελικά να το κατορθώσει. Και να μην δεν μπόρεσε να μπει στο Castell Vecchio, όμως αυτό δεν τον εμπόδιζε να λεηλατήσει τα σπίτια των εξώβουρгов, γεγονός που οδήγησε τις βενετικές αρχές στην απόφαση να οικοδομήσουν μια ισχυρότερη περιμετρική οχύρωση. Διαμορφώσαν έτσι, στην περιοχή αυτή, τον προμαχώνα της Αγίας Βαρβάρας, από τον οποίο έμελε τελικά να καταληφθεί η πόλη από τους Οθωμανούς στις 20 Οκτωβρίου 1646. Ένα υπόλειμμα του, με τη μορφή θολωτού καταλύματος, υφίσταται στην οδό Εθνάρχου Μακαρίου, ενώ στην αρχή της οδού Αρκαδίου μπορούμε να φανταστούμε την Πύλη της Αμμου (Kum kapi), απ' όπου αναχώρησαν για τον Χάνδακα πολλοί υπερασπιστές του Ρεθύμνου, μετά την παράδοση της Φορτέτσας, στις 19 Νοεμβρίου της ίδιας χρονιάς.

Ο φόβος της νόσου: χτικίο, χολέρα, ινφλουέντζα, δάγκειος πυρετός, τύφος. Το κεντρικό κτήριο της Σχολής Δοκίμων Αστυφυλάκων οικοδομήθηκε τα έτη 1898-99 από τις ρωσικές αρχές κατοχής, ως Νοσοκομείο. Στις εγκαταστάσεις του νοσηλεύτηκαν κάθε είδους ασθενείς. Νοσηλεύτηκαν επίσης θύματα επιδημικών ασθενειών, όπως η φυματίωση (που θύριζε κατά τον Μεσοπόλεμο), η χολέρα (ιδιαίτερα κατά τους Βαλκανικούς πολέμους 1912-13), η ινφλουέντζα (ασιατική γρίπη του 1918), ο δάγκειος πυρετός του 1928 (οποτέ νόσησε το ένα τρίτο του τοπικού πληθυσμού), αλλά και ο ενδημών τύφος (εξαιτίας του διαχρονικού προβλήματος ύδρευσης της πόλης). Το 1922-23 το κτήριο στέγαζε Μικρασιάτες πρόσφυγες και στη Γερμανοκατοχή, αν και βομβαρδισμένο, χρησιμοποιήθηκε από τις γερμανικές δυνάμεις για στρατιωτικούς σκοπούς. Το 1945, ο γιατρός Νικήτατρος Βογιατζής το μετέτρεψε σε φθισατρείο. Από το 1951 στέγαζε τη Σχολή Χωροφυλακής, εμπνέοντας πλέον στους Ρεθεμνιώτες έναν άλλον τύπο φόβου: εκείνου του μετεμφυλιοπολεμικού χωροφύλακα.

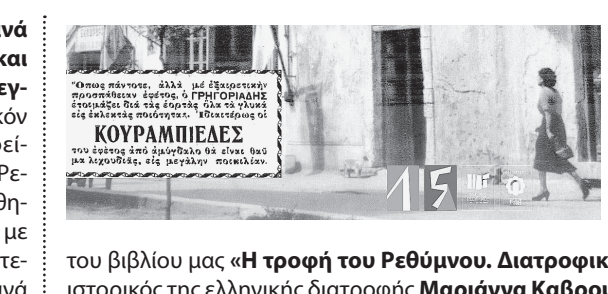
Ο φόβος της λιψυδρίας. Το πρόβλημα ύδρευσης του Ρεθύμνου είναι διαχρονικό. Επί Βενετοκρατίας, η πόλη υδρευόταν με υδραγωγείο από την πηγή Μάνα του Νερού. Μια άλλη πηγή, ονομαζόμενη «Αθάνατο Νερό», βρισκόταν ανάμεσα στη σημερινή Σχολή Αστυνομίας και στον τεκέ Χασάν Μπαμπά, ο οποίος ήταν κτισμένος στη θέση που σημερινό Μουσείο Σχολείου. Το νερό της έτρεχε από τρεις κρουνοί σε μαρμαρίνες γούρνες και, κάθε άνοιξη, ο ρέκτορας με τους ευγενείς και τον λαό του Ρεθύμνου έρχονταν εδώ την ημέρα της Αναλήψεως. Κατέθεταν στεφάνια λουλουδιών, έπιναν νερό και άφηναν ολόκληρη τη μέρα το νερό να τρέχει. Σε κάποιο σημείο, τον 1508 ή του 1595, το νερό της πηγής χάθηκε και δεν έγινε εφικτό να επανυδρομαστευθεί. Η ελάχιστη ποσότητα του νερού που απέμεινε, συνηθίστηκε, κατά την όψιμη Οθωμανική περίοδο, τον τεκέ του Χασάν Μπαμπά και ένα καφεενείο. Μεταγενέστερα, το νερό αυτό εξέλιπε.

Τα ορφανά του φόβου και του κατατρομέου. Το Εθνικό Ορφανοτροφείο Αρρένων Ρεθύμνης ιδρύθηκε το 1923, με σκοπό να στεγάσει τα ορφανά της Μικρασιατικής Καταστροφής, αλλά και της προηγηθείσας πολεμικής δεκαετίας. Μερικά από τα παιδιά που φιλοξενούσε δεν ήταν ορφανά, αλλά παιδιά που οι οικογένειές τους δεν μπορούσαν να διατρέψουν ή παιδιά αγνώστου πατρός. Την περίοδο της Γερμανοκατοχής, τα ορφανά εκτοπίστηκαν από τους κατακτητές σε κτήριο του Κουμπέ (οικία Πετυχάκη) και το Ορφανοτροφείο μετατράπηκε σε στρατιωτικό νοσοκομείο. Μεταπολεμικά, επανήλθαν στην έδρα τους. Η εικόνα των ομοιομόρφων ντυμένων ορφανών που παρέλαιναν, ήταν συνηθισμένη στους Ρεθεμνιώτες. Όταν, όμως, στα πλαίσια της αποασυλοποίησης της περιόδου της κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου προδικτατορικά, επιχειρήθηκε η διασπορά τους στα σχολεία του Ρεθύμνου, κάθε άλλο παρά φιλικά ισοήματα εμφανίστηκαν απέναντι στα ορφανά του κατατρομέου.

ΚΟΥΡΑΜΠΙΕΣ
του εστιάτη από γράμματα ή είναι που να χορηγούσε, οι μεγάλοι μουσικοί

από το βιβλίο μας «**Η τροφή του Ρεθύμνου. Διατροφικές συνήθειες και γευστικές μνήμες**». Θα το παρουσιάσουμε με τη μορφή ιστορικών εικόνων στο **Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο Ρεθύμνης**. Αν τύχει ο καιρός είναι άσχημος, η ξενάγηση θα αναβληθεί και θα παρηγορηθούμε με τις καλοστημένες ιστορικές φάρσες και μασκαρέματα που σκάρωναν οι πρόγονοί μας, τις οποίες θα παρακολουθήσουμε «αβρόχους ποσόν» στην εκδήλωση του Μουσείου.

Θα είναι χαρά μας να σας έχουμε κοντά μας, όχι μόνο για να παρακολουθήσετε τις εκδηλώσεις αλλά και για να τις εμπλουτίσετε με τις δικές σας, μοναδικές, εμπειρίες.

Θα συνεχίσουμε όμως την επόμενη εβδομάδα με ακόμη μία δεκαπεντάδα συμφορών. Τελειώνοντας θα θέλαμε να σημειώσετε στο ημερολόγιό σας τρεις εκδηλώσεις των «Ημερών Ρεθύμνου 2018», που είναι πιθανόν να σας ενδιαφέρουν:

- Τη Δευτέρα 8 Οκτωβρίου στις 6.00 μ.μ., με αφετηρία την πλατεία του Αγνώστου Στρατιώτη, θα πραγματοποιήσουμε την ξενάγηση «**Ανχιεύοντα τη ρεθεμνιώτικη διατροφική ιστορία**». Αμέσως μετά, στις 7.00 μ.μ. θα γίνει στην Αποβάθρα, μπροστά στο Παλιό Λιμάνι, η παρουσίαση του βιβλίου «**Η τροφή του Ρεθύμνου**». Σε περίπτωση κακοκαιρίας η εκδήλωση θα πραγματοποιηθεί στο Σπίτι του Πολιτισμού.
- Για το Σάββατο 13 Οκτωβρίου προγραμματίζουμε την πραγματοποίηση της εκδήλωσης «**Μια βραδιά στο Σχολείο της κυρίας Αμαλίας**». Ομιλητές θα είναι ο υπογραφόμενος, η **Κατερίνα Τσακάλη**, με ανάγνωση κειμένων, και η **Εύα Περπυράκη**, με τις αναμνήσεις της ως μαθήτρια του Σχολείου. Κατά τη διάρκεια των ομιλιών θα υπάρχει προβολή διαφανειών από την εξηντάχρονη ιστορία που διέγραψε το θρυλικό αυτό εκπαιδευτήριο της πόλης μας.
- Τέλος, τη Δευτέρα 22 Οκτωβρίου στις 6.00 μ.μ., με αφετηρία και πάλι την πλατεία του Αγνώστου Στρατιώτη, θα επιφυλάξουμε μια νέα ιστορική περιήγηση, με τον τίτλο «**Ψηφίδες από την ιστορία του ρεθεμνιώτικου χιούμορ**». Θα ακολουθήσει στις 7.30 μ.μ. ανάγνωση ιστορικών ανεκδότων με παράλληλη προβολή εικόνων στο **Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο Ρεθύμνης**. Αν τύχει ο καιρός είναι άσχημος, η ξενάγηση θα αναβληθεί και θα παρηγορηθούμε με τις καλοστημένες ιστορικές φάρσες και μασκαρέματα που σκάρωναν οι πρόγονοί μας, τις οποίες θα παρακολουθήσουμε «αβρόχους ποσόν» στην εκδήλωση του Μουσείου.

* Ο Χάρης Στρατιάδακης είναι Δρ Παιδαγωγικής-ιστορικός ερευνητής-συγγραφέας strharis@yahoo.gr, 2831055031